

A lengyel–orosz kapcsolatokról Szmolenszk után

A lengyel elnöki repülőgép 2010. április 10-i szmolenszki katasztrófája egyedülálló tragédia nemcsak Lengyelország, hanem a világ legújabb kori történetében is. A baleset 96 áldozata között ugyanis a köztársasági elnök és felesége mellett több mint negyven vezető lengyel politikus, illetve főtisztviselő vesztette életét.¹ A lengyelek számára a tragédiát különösen fájdalmassá teszi, hogy a köztársasági elnök és kísérete épp az 1940-es katyíni mészárlás 70. évfordulója alkalmából szervezett megemlékezésre utazott, amikor a baleset bekövetkezett. Vagyis ahhoz a helyszínhez igen közel vesztette életét napjaink lengyel politikai elitjének számos tagja, ahol 1940 tavaszán Sztálin parancsára több mint 21 ezer lengyel (többségében tartalékos) tisztet végzett ki az NKVD. A repülőgép-katasztrófa politikai következményeit számba véve a legtöbb lengyel elemző a lengyel–orosz kapcsolatokat tekinti olyan területnek, ahol – elsősorban az orosz magatartásnak köszönhetően – már a katasztrófát követő első napokban igen komoly változások figyelhetők meg. Visszatekintve az elmúlt húsz év lengyel–orosz viszonyának legfontosabb vitapontjaira és konfliktusaira, elemzésünk arra keresi a választ: valóban bekövetkezhet-e egyfajta történelmi megbékélés Lengyelország és Oroszország között Szmolenszk után?

Bár a lengyel politikai közbeszéd szereplői között szinte teljes az egyetértés abban, hogy az elmúlt két évtizedben a külkapcsolatok terén Varsó számára a legtöbb problémát és konfliktust a lengyel–orosz viszony okozta, jeleznünk kell, hogy e kapcsolatok történelmi perspektívába helyezve mégis minden korábbi időszakhoz képest kedvezőbb képet mutatnak. Nem csupán azért, mert a korábbi korokhoz képest teljeséggel nélkülözte a „erőszak érvrendszerét”,² de azért is, mert a két ország kétoldalú kapcsolatait nemzetközi jogi értelemben az a 1992. május 22-én Lech Wałęsa és Borisz Jelcin által aláírt barátsági és jószomszédi együttműködési szerződés szabályozta, amely kimondta a határok érinthetlenségét, egymás területi integritásának tiszteletben tartását, valamint a nemzetek döntési jogát saját sorsukról.³ Ugyancsak fontos látnunk azt is, hogy a két ország kapcsolatát – különösen a kezdeti időszakban, s főleg az üzleti életben, a társadalmi szervezetek közti viszonyban, illetve tudományos és kulturális élet terén – jelentősen befolyásolta az a tény is, hogy 1989 után a két országban eltérő gazdasági-társadalmi feltételrendszer alakult ki. Végül nem feledkezhetünk meg arról az aszimmetriáról sem, amely a lengyel–orosz kapcsolatokat mindig is jellemezte. Nem csupán a képességek terén (hogy ugyanis Lengyelország európai középhatalom, Oroszország pedig regionális nagyhatalom), de abból szempontból is, hogy a nemzetközi kapcsolatok terén mi tekinthető valóban releváns konfliktusnak. Korántsem biztos ugyanis, hogy amit Lengyelország komoly problémaként vagy konfliktusként él(t) meg, illetve könyvel(t) el az elmúlt két évtized lengyel–orosz viszonyában, az ugyanolyan vagy hasonló súlyú problémaként jelent, illetve jelenik meg Oroszország számára.⁴ Az alábbiakban mindezek figyelembevételével tekintjük át a Varsó és Moszkva közötti legfontosabb vitákat és konfliktusokat.⁵

¹ Meghalt a lengyel szenátus alelnöke, a képviselőház két alelnöke, a lengyel hadsereg összes első vonalbeli vezetője (a vezérkari főnök mellett a szárazföldi erők, a légierő, a haditengerészet, a műveleti erők, a különleges erők és a varsói helyőrség parancsnoka, továbbá a katonai tábortól a légvédelmi vezetésig), a lengyel nemzeti bank elnöke, az állampolgári jogok biztosa, a szenátus és szejm 13 képviselője, a köztársasági elnöki hivatal kilenc munkatársa (köztük öt miniszteri, államtitkári, helyettes államtitkári rangú főtisztviselő), a külügyminisztérium, a kulturális minisztérium és a védelmi minisztérium egy-egy helyettes államtitkára.

² A független Lengyelország legújabb kori története során kétszer is háborút viselt egymás ellen Lengyelország és Szovjet-Oroszország, illetve a Szovjetunió (1919–1920-ban és 1939-ben).

³ Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Federacją Rosyjską o przyjaznej i dobrosąsiedzkiej współpracy z dnia 22 maja 1992. www.ms.gov.pl/bpt/documents/7550.pdf.

⁴ Pelczyńska-Nalęcz, Katarzyna: Dakąd sięgają granice zachodu? Rosyjsko-polskie konflikty strategiczne 1990–2010. OSW, Punkt Wydzienia, Warszawa, 2010. 6–7. o.

⁵ Ezekre vonatkozóan lásd Tóth Péter: A középhatalmi szerep lehetőségei és korlátai Közép-Európában – a lengyel eset. *Védelmi Tanulmányok*, 40. Budapest, 2000, SVKH; Kaczyński, Piotr Maciej: Polska polityka zagraniczna w latach 2005–2007: co

Lengyel–orosz viták és konfliktusok 1990 és 2010 között

Az elmúlt két évtizedben Varsó és Moszkva között az alábbi hat nagyobb kérdéskör kapcsán alakult ki komoly vita, illetve konfliktus:

- a szovjet hadsereg Lengyelországból való kivonása kapcsán (1989 és 1993 között);
- Lengyelország NATO-csatlakozásáról (1993 és 1997 között), illetve Varsónak az Egyesült Államokkal való katonai együttműködéséről (2006 és 2008 között);
- Lengyelország európai uniós tagsága kapcsán (2004 és 2008 között);
- a két ország kelet-európai országokkal – Litvániával, Ukrajnával, Fehéroroszországgal és Grúziával – kapcsolatos politikájáról (2004 és 2008 között);
- a lengyel energiabiztonsággal összefüggésben (2003 és 2009 között);
- továbbá a közös történelem eltérő interpretációjából fakadóan (1990 és 2010 között).

Mielőtt ezeket röviden áttekintjük, fontosnak tartjuk megjegyezni – s ezért jeleztük zárójelben a konfliktusok időhatárait –, hogy napjainkra az elmúlt húsz év vitáinak egy része lezárult (például a szovjet hadsereg Lengyelországból való kivonásáról, az ország NATO-tagságáról, vagy az amerikai rakétavédelmi rendszer tervezett telepítéséről), míg mások (így a Lengyelország EU-tagságából fakadóak, vagy az Ukrajnával és Grúziával kapcsolatosak) – lehet: csupán átmenetileg, de – nyugvópontra kerültek. Végül van olyan vitapont is (az energiabiztonsággal összefüggő), melyet a világ más térségében bekövetkező változások látszanak perspektivikusan orvosolni.

Vita a szovjet hadsereg Lengyelországból való kivonásának üteméről

A szovjet csapatok kivonásának hivatalos kezdeményezésére lengyel részről első ízben 1990. szeptember 7-én kerül sor. S jóllehet Varsó ekkor még 1991 végét jelölte meg a kivonás befejezésének kívánatos időpontjaként, csakhamar kiderült, hogy Moszkva szerint a szovjet katonák Lengyelországból történő kivonása szoroson és elválaszthatatlanul kapcsolódik az NDK-ban állomásozó szovjet katonai egységek kivonásának üteméhez. Ráadásul a korabeli orosz vezetés ezt kihasználva hosszú ideig igyekezett halogatni a folyamatot. Lényegében ennek volt köszönhető, hogy a lengyelországi kivonás konkrét üteméről szóló tényleges tárgyalásokat már Jan Krzysztof Bielecki kormánya folytatta le, s az is, hogy az erről szóló megállapodás csak 1991 októberében került tető alá.⁶ Ennek értelmében az 53 ezer katonát és 7,5 ezer civil⁷ számláló kontingens harci egységeinek kivonását – amely már 1991. április 8-án meg kezdődött – 1992. november 15-ig kellett befejezni, a szállító-felszámoló egységeket pedig 1993 végéig kellett kivonnia a szovjet félnek. Az utolsó – 21 fős – orosz katonai alegység végül a régió többi országához képest viszonylag későn, de a kitűzött időpontnál korábban, 1993. szeptember 18-án (egy nappal a parlamenti választások előtt) hagyta el Lengyelország területét.

Vita Lengyelország NATO-tagságáról

A teljes jogú NATO-tagság kérdése meglehetősen későn került a lengyel külpolitika prioritásai közé. Programszerűen csupán az 1992 novemberében elfogadott két lengyel biztonságpolitikai alapdokumentum – *A Lengyel Köztársaság biztonságpolitikai alapelvei* és *A Lengyel Köztársaság biztonságpolitikai és védelmi stratégiája* – fogalmazta meg először, s emelte törvényerőre e lengyel szándékot. A lengyel–orosz viszonyban azonban 1993 őszéig ez a tény nem okozott változást. Sőt, mikor 1993. augusztus 25-én, varsói látogatásán Borisz Jelcin orosz elnök a lengyel NATO-tagsággal kapcsolatos emlékezetes és közismert nyilatkoza-

po konsensie? *ISP*, Warszawa, 2008.; Bobiński, Krzysztof: Polish Foreign Policy 2005–2007. *ISP*, Warszawa, 2008.; Pełczyńska-Nalęcz, Katarzyna: Dąkał sięgają granice zachodu? Rosyjsko-polskie konflikty strategiczne 1990-2010. *OSW Punkt Wydzienia*, Warszawa, 2010.

⁶ A csapatkivonásokat rendező tárgyalásokat a szovjet fél csak azt követően kezdte meg, miután 1991 januárjában a lengyelek egy rövid időre blokádnak alá vették az NDK-ba vezető tranzitvonalakat. Dudek, Andrzej: *Pierwsze lata III Rzeczypospolitej 1989–1995*. Kraków, 1997, Wydawnictwo GEO, 154. o.

⁷ Hozzájuk tartozott továbbá mintegy 40 ezer családtag is.

tát tette – „Az elnökök érintették a NATO-ba való belépés szándékának kérdéskörét... az összeurópai integrációba igyekvő szuverén Lengyelország ilyen döntése nem ellentétes más országok érdekeivel, közöttük Oroszország érdekeivel sem”⁸ –, rövid ideig úgy tűnt, hogy tényleges áttörés következik be a kapcsolatokban. Az eufória azonban csak néhány napig tartott Varsóban, szeptember 30-án ugyanis Jelcin – feltehetően az orosz katonai körök nyomására, akikre komoly szüksége volt a parlamenttel vívott csatájához – elküldte elhíresült levelét az Egyesült Államok, Németország, Nagy-Britannia és Franciaország vezetőihez, amelyben határozottan tiltakozott a NATO kelet-közép-európai államokkal való kibővítése ellen.⁹ A levélben az orosz elnök arra hivatkozott, hogy a szövetség kibővítése izolációval fenyegeti Oroszországot, és megrontja az orosz–nyugati kapcsolatokat egy olyan időszakban, amikor az európai biztonság szempontjából jóval fontosabb a NATO és Oroszország közötti jó viszony, mint a szövetség közép-európai országokkal fenntartott jó kapcsolata.

Ezzel szemben a lengyelek elsősorban azt hangsúlyozták, hogy az ország NATO-tagsága jótékony hatással lesz az a lengyel–orosz kapcsolatokra is, részben azért, mert a szövetség biztonsági garanciája csökkenti majd a közép-európai országok Oroszországgal szembeni bizalmatlanságát, részben pedig azért, mert elősegítheti a NATO és Oroszország közeldését. A Jelcin-levelet követően – gyakorlatilag egészen 1997-ig – a lengyel NATO-csatlakozás és az orosz vétó problémája lett Varsó és Moszkva kapcsolatainak egyik kulcskérdése, illetve olyan hangulati eleme, amely a két ország szinte valamennyi kapcsolatát érintő esemény mögött érzékelhető volt.¹⁰ Látnunk kell azonban, hogy a bővítés kérdése túlmutatott a bilaterális kapcsolatokon, így a lengyel NATO-tagság – bár kétségtelenül az egyik legfontosabb, de – csupán az egyik eleme volt a Nyugat és Oroszország közötti viszonyoknak. A Varsó és Moszkva közötti feszültség e tekintetben csupán 1996 végén és 1997-ben enyhült, azt követően, hogy a NATO az 1996. decemberi brüsszeli csúcstalálkozóján leszögezte: nincs szándékában és nem tervezi nukleáris fegyverek telepítését a leendő új tagországok területére, illetve miután 1997. május 27-én Párizsban aláírták *A NATO és Oroszország közötti kölcsönös kapcsolatok, együttműködés és biztonság alapokmányát*, a júliusi madridi NATO-csúcstalálkozón pedig megalakult a NATO–Oroszország Állandó Tanács (NRPC).

Fontos azonban jelezni, hogy a feleknek a NATO-bővüléssel kapcsolatos vitában használt érvrendszere mindkét részről csak részben bizonyult jogosnak. A bővüléssel bekövetkező geopolitikai átrendeződés ugyanis – szemben a korábbi lengyel érvekkel – nem hozott igazi áttörést sem a NATO–orosz viszonyban, s ami ennél is fontosabb, nem csökkentette a közép-európai országok (Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország) Oroszországgal szembeni bizalmatlanságát sem. A másik oldalon viszont az is tény, hogy – szemben az orosz előrejelzésekkel – a szövetség kibővülése nem rontotta látványosan a Nyugat és Oroszország kapcsolatát sem. A NATO-val kapcsolatban a szövetség közép-európai kibővülését követően leginkább az gyakorolt hatást a lengyel–orosz viszonyra, hogy 2004 és 2008 között éppen a közép-európai új tagországok (elsősorban Lengyelország és a balti államok) voltak a lehangosabb szószólói Ukrajna és Grúzia NATO-integrációjának, amit a Kreml igen határozottan ellenezett. Az elmúlt két esztendő azonban – a lengyel Állampolgári Platform (PO) kormányra kerülésének köszönhetően – e tekintetben is komoly változásokat és egy realisabb megközelítést eredményezett Varsóban. Donald Tusk kormánya ugyanis egyrészt a NATO-tagság helyett a kezdetektől elsősorban Ukrajnának az Európai Unióhoz való közeldését részesíti előnyben,¹¹ másrészt az EU grúz-orosz háborút vizsgáló bizottságának je-

⁸ Tólas Péter: A középhatalmi szerep lehetőségei és korlátai Közép-Európában – a lengyel eset. *Védelmi Tanulmányok*, 40. Budapest, 2000, SVKH, 47. o.

⁹ A Jelcin-levelet lásd Rotfeld, Adam Daniel: Europe: towards a new regional security regime. *SIPRI Yearbook*, 1994. Oroszországnak a NATO-bővítéshez való viszonyáról lásd Póti László: Potenciális tagból potens opponens: a NATO-bővítés egyhangú orosz vitája. In Gazdag Ferenc – Dunay Pál (szerk.): *Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete. Tanulmányok és dokumentumok*. Budapest, 1997, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, 211–227. o.

¹⁰ Az 1994–1997 közötti lengyel–orosz viszonyra vonatkozóan lásd Calka, Marek: Stosunki z Rosją. *Rocznik Polskiej Polityki Zagranicznej*, Warszawa, 1994, PISM, 94–104. o.; Calka, Marek: The Warsaw-Kiyv-Moscow Security Triangle. In Balmaceda, Margarita (ed.): *On the Edge: Ukrainian-Central European-Russian Security Triangle*. Budapest, 2000, Central European University Press, 35–67. o.

¹¹ Piekto, Jan: Donald Tusk's Government Policy towards Ukraine. *ISP Analizy in opinie* 5/87. 2008. november.

lentését követően maga a lengyel külügyminiszter is komoly kritikát fogalmazott meg Tbiliszivel szemben.¹²

Vita az amerikai rakétavédelmi rendszer telepítéséről

Az amerikai nemzeti rakétavédelmi rendszer (NMD) elemeinek csehországi és lengyelországi telepítésére vonatkozóan az Egyesült Államok – a 2006-ban lebonyolított informális háttértárgyalásokat követően – 2007. január végén tett hivatalosan is ajánlatot Prágának és Varsónak.¹³ Ennek értelmében Washington az alaszki Fort Greely és a kaliforniai Vandenberg támaszpontok mellett a rendszer harmadik – amerikai területen kívüli – pillérét e két országban kívánta felépíteni: az 5000 km hatósugarú radart a Prágától mintegy 60 kilométerre, délnyugatra található Trokavec közelében fekvő Brdy-hegyre, az ellenrakéták silóit és indítórendszerét pedig a Balti-tenger partján fekvő valamelyik településre (a szóba jöhető helységek között Debrzno, Rzędzikowo vagy Zegrze Pomorskie szerepelt).

Az orosz vezetés a kezdetektől igen határozottan ellenezte a telepítést, mondván: a rakétavédelmi rendszer telepítése *de facto* ellene irányul; mi több, a telepítés megakadályozása érdekében komoly nyomást igyekezett gyakorolni az Egyesült Államokkal szövetséges európai országokra. Elég talán utalunk Putyin elnöknek a müncheni biztonságpolitikai konferencián (2007. február 9–11.) elmondott beszédére, majd az azt követő oroszországi nyilatkozatokra, amelyek az INF-szerződés egyoldalú orosz felmondását helyezték kilátásba.¹⁴ Moszkva ugyanakkor továbbra sem zárkózott el egy olyan, Európát védő közös rakétavédelmi rendszer kiépítésétől, amelynek ötlete 2001 elején vetődött fel Oroszország és a NATO között, sőt kijelentette: ennek elemeit akár saját területére is hajlandó lenne befogadni.¹⁵ A telepítés tervére válaszul Moszkva – elsősorban Varsónak és Prágának címezve – bejelentette azt is, hogy annak megvalósulása esetén rakétáit a rakétavédelmi rendszer elemeire irányítja, továbbá modern operatív-taktikai rakétákat telepít a kalinyingrádi körzet területére. Mivel az orosz kritika elsősorban a befogadókra, vagyis Lengyelországra és Csehországra irányult (s kevésbé az Egyesült Államokra), a vita jelentősen megterhelte a lengyel–orosz viszonyt.

A másik oldalon Lengyelország elsősorban a telepíteni tervezett rendszer védelmi jellegét hangsúlyozta, továbbá azt, hogy a telepíteni tervezett tíz-tizenkét ellenrakéta csupán Irán ballisztikus rakétái ellen biztosít védelmet, de hatástalan az olyan nagyszámú rakétával rendelkező államokkal szemben, mint Oroszország. Kifejtette továbbá, hogy a telepítésre vonatkozó döntés Lengyelország szuverén joga, s az orosz vezetés tiltakozása és fenyegetése ezt az alapvető jogot kérdőjelezi meg. Arra hivatkozva pedig, hogy Moszkva nem kérdőjelezte meg a rakétavédelmi rendszer elemeinek Dánia és Nagy-Britannia területére való telepítését, azt állította, hogy a kemény orosz tiltakozás ezúttal is elsősorban közép-európai országoknak szól, s ezek teljes szuverenitását kérdőjelezi meg és vonja kétségbe a biztonság kemény kérdéseit illetően.¹⁶

Az orosz fél e vitában elsősorban arra épített, hogy Európán és Lengyelországon belül is megoszlottak a vélemények az amerikai nemzeti rakétavédelmi tervről. Míg Franciaország markánsan ellenezte, Nagy-Britanniában a kormány támogatta, a közvélemény inkább elutasította a tervet. Támogatta viszont Dánia és Norvégia, a német belpolitika pedig erősen megosztott volt a kérdésben: a kritikusok elsősorban a német–orosz stratégiai partnerséget féltették a bilaterális terv megvalósulásától.

A lengyel álláspontot jelentősen gyengítette, hogy a hivatalos amerikai megkeresést követően a lengyel sajtóban is egyre kritikusabb hangok váltották fel a kezdeti eufórikus – a telepítést igenlő – kommentárokat. Varsó helyzetét különösen pikánssá tette, hogy Radosław

¹² Sikorski krytykuje Gruzję. *Gazeta Wyborcza*, 2009. november 4. A jelentésről lásd Valki László: EU-jelentés a grúzai háborúról. *Nemzet és Biztonság*, II. évfolyam 10. szám, 2010. december, 17–23. o.

¹³ A telepítés körüli kezdeti vitákról lásd Tóth Péter: Válaszúton a lengyel atlantizmus? *SVKI Elemzések* 2007/2. Tóth Péter: Polska, tarcza rakietowa i europejska polityka bezpieczeństwa. *Polski Przegląd Dyplomatyczny*, 2007/3. 2007. maj-czerwiec. 77–86. o.

¹⁴ Wilk, Andrzej: Rosyjskie grozby pod adresem „tarczy antyrakietowej”. *Tydzien na Wschodzie*, No. 1. 2007. március 7. 2–3. o. www.osw.waw.pl

¹⁵ Moszkva kész részt venni egy kollektív rakétavédelmi rendszerben. *Népszabadság*, 2007. március 30.

<http://www.nol.hu/cikk/441014/>

¹⁶ Pelczyńska-Naleć, Katarzyna: Dakąd sięgają granice zachodu? i. m. 13–14. o.

Sikorski honvédelmi miniszter – aki 2006-ban, még a rakétavédelmi rendszer híveként, meglehetősen magasra srófolta az NMD lengyelországi telepítésének árát – 2007. február 5-én lemondott, s azt követően épp ő lett a rakétavédelmi rendszer telepítését ellenzők egyik szószólója. A telepítés lengyel kritikusai között azonban a legmarkánsabb álláspontja Roman Kuźniarnak, a Lengyel Külügyi Intézet (PISM) igazgatójának volt, aki már 2001-es felvetődésétől bírálta a rakétavédelmi rendszer tervét. 2007. február 6-án Kuźniar egy igen kritikus jelentést juttatott el az amerikai rakétavédelmi rendszerről az ország biztonságáért felelős tisztviselőknek, s két nappal később – „a PISM működésének új koncepciójára” hivatkozva – Jarosław Kaczyński miniszterelnök felmentette a PISM igazgatói posztjáról. Bár Kuźniar-jelentés bizalmas jellegű volt, a volt igazgató nyilatkozataiból világosan kirajzolódtak azok a pontok, amelyek miatt ellenezte a rendszer lengyelországi telepítését.¹⁷ Kuźniar szerint a rendszer lengyelországi telepítésére csak abban az esetben kerülhetett volna sor, ha az NMD a NATO keretei között valósul meg. Ez biztosíthatta volna ugyanis, hogy támadó akciókra ne használhassák fel. Erről azonban a Jog és Igazságosság (PiS) vezette varsói kormány – melynek fő törekvése a telepítés támogatásával a lengyel–amerikai stratégiai szövetség fizikai megerősítése volt – hallani sem akart a szövetségi keretekről.

A rakétavédelmi rendszer telepítéséről folyó lengyel–orosz vitát végül 2009 szeptemberében Barack Obama zárta le, aki „alapos revízió alá vette” és felfüggesztette az igen drága, még korántsem működőképes, vagyis a gazdasági válság körülményei között az Egyesült Államokban belpolitikailag is nehezebben „eladható” rakétavédelmi rendszert.¹⁸

A lengyel uniós tagságból fakadó lengyel–orosz viták

Jóllehet Lengyelország Európai Unióhoz való csatlakozása, illetve EU-tagsága a biztonság katonai vonatkozásait érintő kérdéseknél mérsékeltebb intenzitású vitákat váltott ki Varsó és Moszkva között, ez a terület sem nélkülözte a felek közötti kisebb-nagyobb konfliktusokat.

Az első komolyabb problémát – még a csatlakozás előtt – a kalinyingrádi körzet kérdése okozta. Mégpedig elsősorban azért, mert a 2000-es évek elejétől Moszkva számára is egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az Oroszországhoz tartozó területet valamennyi oldalról uniós tagállamokkal – Lengyelországgal és Litvániával – lesz határos, s ez megnehezítheti a körzet orosz állampolgárainak kapcsolattartását az Orosz Föderáció már területeivel.¹⁹ Moszkva különösen azt követően vált ingerültté, miután Litvánia bejelentette: a tranzit vonatkozásában elzárkózik minden olyan megoldástól, amely a jövőben megnehezítheti az ország schengeni rendszerhez való csatlakozását; Varsó pedig azt, hogy nem enged felépíteni lengyel területen (a jövőben sem) semmifajta Kalinyingrádba vezető tranzitinfrastruktúra-létesítményt. A lengyel–orosz és a litván–orosz vita végül 2003 júniusában az Európai Bizottság közvetíté-

¹⁷ Kuźniar szerint 1. nincs olyan valós fenyegetés, ami ellen a rendszer védelmet jelentene. A lator államok gyengék, s nincsenek abban a helyzetben, hogy támadást intézzenek a nagyhatalmak ellen, a terrorcsoportok pedig inkább öngyilkos terroristákat alkalmaznak merényleteikhez. 2. A rakétavédelmi rendszer stratégiaileg elhibázott ötlet, viszont bizonyos típusa – a mobil, úgynevezett hadszíntéri rakétavédelmi rendszer (TMD), s nem a Lengyelországba telepíteni tervezett nemzeti rakétavédelmi rendszer (NMD) – globális szinten bárhol bevethető az amerikai haderő támogatására. Ez azt jelenti, hogy az amerikai csapatok védve lennének bármilyen megtorlástól, teljes büntetlenséggel tehetnének bármit – például Ázsiában. 3. Éppen ez utóbbi következtében a rakétavédelmi rendszer új fegyverkezési versenyhez vezethet. Azok az országok ugyanis, amelyek fenyegetve érzik magukat egy másik hatalom stratégiai túlsúlyától, úgy gondolhatják, hogy valamit tenniük kell, és egy, a „rakétavédelmi rendszer elleni védelmi rendszert” hozhatnak létre, illetve fejleszthetik támadó potenciáljukat. Az egész folyamat így a nemzetközi biztonság aláásásához vezethet. 4. Lengyelország biztonsága szempontjából felesleges a nemzeti rakétavédelmi rendszer, sőt bizonyos értelemben csökkentené a lengyel biztonságot. Ezt egyébként a telepítés hívei is érzik, ezért is igényelnek ellentételezést a biztonság dimenziójában. 5. Az NMD telepítése sértené és veszélyeztetné Lengyelország szuverenitását. Nem csupán a magukat fenyegetve érző államok rakétáinak célkeresztjébe kerülne az ország, de aktivizálnák hírszerzésüket is. Emellett előfordulhatna, hogy Varsó csak a CNN-ből értesülne arról, hogy kilövése kerültek a lengyel területre telepített rakéták. Lásd Monika Olejnik rozmawia z prof. Romanem Kuźniarem, politologiem, dyplomata, byłym szefem Polskiego Instytutu Spraw Międzynarodowych. *Radio ZET*, 2007. február 12. <http://www.radiozet.pl/gosc.php?id=2108>; Debata „Gazety”: Po co nam tarcza antyrakietowa? *Gazeta Wyborcza*, 2007. március 2.; Eine Macht kann überall tun, was sie will. *Der Standard*, 2007. március 23.

¹⁸ E megállapításunkkal nem zárjuk ki, hogy a rakétavédelmi rendszer telepítésének elmaradását kompenzáló Patriot-telepítés, még inkább pedig az új hosszú távú amerikai rakétavédelmi tervek a jövőben okozhatnak még feszültségeket Varsó és Moszkva között.

¹⁹ A kalinyingrádi körzet problémájáról lásd Cichocki, Bartosz – Wilk, Andrzej – Pelczyńska-Nałęcz, Katarzyna: Obwód kaliningradzki w kontekście rozszerzenia Unii Europejskiej. *Prace OSW* Nr. 2. 2001. július 15. 12–35. o.; Pelczyńska-Nałęcz, Katarzyna: Siedem mitów na temat Kaliningradu. *Punk Widzenia OSW* Nr. 1. 2002. július 10.

sével zárul le oly módon, hogy az orosz tranzit kizárólag Litvánián keresztül valósul meg – ingyenes és könnyen beszerezhető tranzitdokumentumok segítségével.²⁰

Ugyancsak több hónapig húzódó vitát gerjesztett az Oroszország és az új EU-tagállamok gazdasági kapcsolatait szabályzó partnerségi és együttműködési megállapodás (PCA), amellyel kapcsolatban az orosz vezetés néhány hónappal a 2004-es bővülés előtt kijelentette: nem kívánatos automatikusan kiterjeszteni a 2004 májusában belépő új tagállamokra.²¹ Bár az orosz fenntartás formái tűnt, Moszkvának valójában érdemi és tartalmi kifogásai voltak. Számításai szerint ugyanis az új helyzetben mintegy 150–300 millió euró éves veszteség érte volna az orosz gazdaságot, s főleg ennek kárpótlását igyekezett elérni egy, a PCA-hoz fűzött kiegészítő jegyzőkönyv formájában. A felek közötti vita végül, hosszú tárgyalások után, 2004 áprilisában zárul le: az unió Moszkva gazdasági javaslatainak többségét elfogadta, ugyanakkor határozottan elzárkózott minden olyan orosz kezdeményezéstől, amely az uniós normákat kívánta enyhíteni.

Hatásait tekintve a PCA-vitánál jóval jelentősebbnek bizonyult a 2005 végén kirobbant húsvita. 2005 novemberében Oroszország tilalmat vezetett be a lengyel hústermékek importjára arra hivatkozva, hogy a lengyel húszállítmányokat kísérő állatorvosi igazolások egy része hamisnak bizonyult. Bár Varsó elismerte, hogy esetenként előfordulhattak igazoláshamisítások, de orosz importtilalmat döntően politikai természetűnek ítélte, s az Európai Bizottságtól várt védelmet arra hivatkozva, hogy Moszkva akciója az egységes uniós kereskedelempolitikát támadja, és meg akarja osztani az EU-tagországait, így az uniótól elvárható a Lengyelországgal való szolidaritás. Ennek kikényszerítése érdekében Jarosław Kaczyński kormánya arra is hajlandó volt, hogy 2006. november 16-án megvétózza az Európai Unió és Oroszország új partnerségi megállapodását célzó tárgyalások megkezdését, sőt bejelentette: mindaddig blokkolni fogja e tárgyalásokat, amíg Moszkva fel nem oldja az importtilalmat. Bár Varsó döntése komoly megütközést keltett az unión belül, azt elérte, hogy az EU komolyan foglalkozzon a lengyeleket érintő húsembargó kérdésével. Az európai szolidaritás kialakulásához nagyban hozzájárult Oroszország álláspontjának szigorodása is. Moszkva ugyanis – tárgyalási pozícióinak erősítése érdekében – előbb a húsembargónak az összes uniós tagállamra való kiterjesztését helyezte kilátásba, majd a húsexportra vonatkozó kétoldalú szerződéseket ajánlott Németországnak, Olaszországnak, Hollandiának, Franciaországnak, Dániának és Írországnak.²² Az orosz vezetés e megosztási kísérlete kontraproduktívnak bizonyult, 2007 májusában, Szamarában ugyanis az uniós elnökséget betöltő Németország bejelentette: a húsembargó ügye összeurópai és nem bilaterális kérdés. A konfliktust végül a 2007-es lengyelországi választások oldották meg, az Állampolgári Platform vezette új lengyel kormánykoalíció ugyanis bejelentette: javítani kívánja lengyel–orosz kapcsolatokat. A húsembargót az orosz fél 2007 novemberében és 2008 decemberében között oldotta fel, azt követően, hogy Varsó 2007 végén elállt az EU–orosz tárgyalások blokkolásától.

Viták a szomszédsági politikáról

A 19–20. század fordulóján a szuverén lengyel államiság megteremtésére vonatkozóan két fontos politikai iskola alakult ki. Bár az egyik Oroszországot, a másik Németországot tartotta a lengyel nemzet legnagyobb ellenfelének, mindkettő arra a következtetésre jutott, hogy az új államalakulatnak elsősorban Keleten kell támaszt találnia, itt kell megteremtenie Lengyelország geopolitikai egyensúlyát. Míg azonban a szocialista Józef Piłsudski ezt egy Lengyelországból, Litvániából és Ukrajnából álló föderációban vélte megtalálni (amelybe – ha lehetséges – bevonható Fehéroroszország is), a nemzeti demokrata Roman Dmowski úgy vélte, hogy csupán az említett területeken osztozkodó, s az ottani – a nemzetfejlődés terén megrekedt – kisebbségeket asszimiláló lengyel–orosz szövetség biztosíthatja tartósan a lengyel államiságot. A két koncepció közül Dmowski elképzelését az első világháború és az 1920–

²⁰ A Bizottság jelentése a kalinyingrádi körzet és az Orosz Föderáció más részei között a személyek egyszerűsített átutazásának működéséről (COM/2006/0840) <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2006:0840:FIN:HU:HTML>.

²¹ Ludvig Zsuzsa: Oroszország és a kibővült Európai Unió gazdasági kapcsolatai. Közeledés vitákkal lassítva. *Közgazdasági Szemle*, LI. évf., 2004. szeptember, 849–869. o.

²² Pelczyńska-Nalęcz, Katarzyna: Dakąd sięgają granice zachodu? 16. o.

1921-es lengyel–szovjet–orosz háború tette irreálissá, míg a Piłsudski-féle alternatíva előtt az 1918–1919-es lengyel–ukrán fegyveres konfliktusok, majd Vilnius 1920. októberi elfoglalása zárta el az utat. Maga a „keleti koncepció” azonban fennmaradt.

A lengyel keleti politika hivatalos újrafogalmazására 1989 után került sor. Ennek elméleti megalapozása Juliusz Mieroszewskihez és Jerzy Giedroychoz, két emigráns politikai publicistához kötődik. A korábbi, egymásnak ellentmondó elképzelésekből – elsősorban a Piłsudski-féle keleti doktrína módosításából – az 1960-as és 1970-es években ők alkottak egyfajta szintézist. Az 1980-es években az általuk kidolgozott koncepció lett a független Lengyelország és keleti szomszédjai közötti kapcsolatok elméleti alapjává, 1989-et követően pedig – miután az ország visszanyerte szuverenitását – gyakorlatává is. Mieroszewski keleti politikája a Szovjetunió szétesésével, Lengyelországnak a Rzeczpospolita korábbi határterületeivel kapcsolatos hatalmi ambícióiról való lemondásával, valamint Ukrajna, Fehéroroszország és Litvánia (az úgynevezett UBL-országok) függetlenségének lengyel támogatásával számolt.

A másik oldalon az Oroszországi Föderáció számára is kulcsfontosságú volt, hogy említett országok milyen külpolitikai orientációt követnek függetlenedésüket követően, továbbá – az orosz nagyhatalmi ambíciók, illetve az említett országokban élő oroszajkú lakosság miatt – az is, hogy Moszkva milyen mértékben képes befolyásolni ezen országok belső fejlődését. Ez különösen azt követően vált fontossá az orosz vezetés számára, hogy a közép-európai és balti országok a NATO-hoz és EU-hoz való csatlakozásukat tették külpolitikai programjuk legfontosabb célkitűzésévé.

A lengyel–orosz viszonyban az 1990–2000 közötti évtizedben annak ellenére sem okozott különösebb gondot a lengyel „keleti politika”, hogy a felek közötti érdekellentétek a kezdetektől nyilvánvalóak voltak. Az első érzékelhető feszültség e területen csupán Litvánia (és tágabb értelemben a balti államok) NATO-csatlakozásának napirendre kerülésekor mutatkozott. Ez azonban, tekintettel a balti államok igen szoros kapcsolataira az Egyesült Államokkal, továbbá a Lengyelország és Oroszország közötti nemzetközi súlykülönbségre, nem vezetett nyílt konfliktushoz Varsó és Moszkva között. Olyannyira nem, hogy Boris Jelcin 1993. augusztusi látogatását követően – vagyis csaknem kilencévnnyi szünet után – Vlagyimir Putyin orosz elnök épp 2002 januárjában látogatott Lengyelországba.

A keleti politika miatti lengyel–orosz feszültség azt követően vált látványossá, hogy Lengyelország 2004-ben az Európai Unió tagja lett. Az orosz–lengyel bizalmatlanság eróziója – hasonlóan az orosz–amerikaihoz – a szovjet belső periféria Nyugatról támogatott „színes forradalmához”, elsősorban a 2004 őszi ukrán „narancsos fordulathoz” kapcsolódik. Mivel az orosz vezetés ezek mögött erős amerikai támogatást látott, a Nyugat-barát kormányok hatalomra jutását az Oroszország bekerítésére és elszigetelésére irányuló stratégia részeként értékelte. Jóllehet Varsó a „narancsos forradalmat” bevezető ukrán választási botrány megoldása során igyekezett az EU egyik képviselőjeként és mediátorként fellépni, Moszkva úgy tekintett a lengyelek akkori magatartásra, mint a lengyel érdekszféra Moszkva kárára történő kiterjesztésének kísérletére.²³ A lengyel politikusoknak az ukrán „narancsos forradalom” időszakában vállalt szerepe miatti feszültség az elkövetkező másfél évben a lengyel–orosz kapcsolatok szinte minden területén érzékelhetővé vált. 2005 közepére olyannyira elmérgesedett a két ország közötti hangulat, hogy július 31-én Varsóban lengyel huligánok orosz diplomaták gyerekeit verték meg és rabolták ki, augusztus 5–10. között Moszkvában két lengyel diplomatát és egy újságírót, Szibériában pedig egy lengyel diplomata gyermekét verték meg.²⁴

A két ország közti feszültség a posztszovjet térség „színes forradalmait” követően is fennmaradt a szomszédosági politika területén, elsősorban amiatt, hogy a lengyel vezetés 2004 után – jóllehet a balti országok korábbi törekvéséhez képest kevésbé vehemensen, de – erőteljesen támogatta az ukrán és a grúz NATO-tagsági törekvéseket is. Az orosz vezetés viszont egészen nyilvánvalóvá tette, hogy e két ország tagságát nem csupán nem kíváná-

²³ A „narancsos forradalom” idején többnyire ukrán meghívásra az alábbi lengyel politikusok látogattak Kijevbe: Lech Wałęsa volt elnök (november 25-én), Aleksander Kwaśniewski köztársasági elnök (november 26-án, december 6-án), az Állampolgári Platform (PO) képviselőtében Bronisław Komorowski, a Jog és Igazságosság (PiS) képviselőtében Lech Kaczyński (november 29. – december 3. között), valamint a lengyel parlament delegációja Józef Oleksy parlamenti elnök vezetésével (november 29-én).

²⁴ Wyroki za pobicie dzieci dyplomatów. *Interia.pl*, 2007. április 23.; Kto bił i za co? Rosyjsko-polskie stosunki skrajnie się zaostrzyły. *Onet.pl*, 2005. augusztus 23.

tosnak, de Moszkva szempontjából egyenesen elfogadhatatlannak tekinti. Varsó álláspontja e tekintetben csupán 2007 novemberét – az Állampolgári Platform (PO) kormányra kerülését – követően módosult kissé, párhuzamosan azzal a nemzetközi felismeréssel, hogy a poszt-szovjet térség „színes forradalmi” nem igazán változtattak lényegesen az érintett országok belső viszonyain.

Az Állampolgári Platform (PO) kormányra kerülése óta egyfajta kettősség volt megfigyelhető Varsóban a lengyel–orosz kapcsolatokat illetően. Míg Donald Tusk kormánya elsősorban a Varsó és Moszkva közötti kapcsolatok normalizálására törekedett, a Jog és Igazságosság jelöltjeként köztársasági elnöki posztot nyert Lech Kaczyński inkább a korábbi, konfrontatívabb politikát részesítette előnyben. Jól érzékelhető volt a kettősség a 2008. augusztusi grúz–orosz háború időszakában. A varsói kormány részéről Władysław Sikorski külügyminiszter első nyilatkozatában „nagyon komolynak” minősítette a Kaukázusban kialakult helyzetet, megengedhetetlennek ítélte Grúzia területének bombázását, s ott idegen csapatok megjelenését, és tárgyalásokra szólította fel a feleket.²⁵ Lech Kaczyński elnök viszont, az észt, a litván és a lett elnökkel közös augusztus 8-ai nyilatkozatában „határozottan elítélte az orosz fegyveres erőknek a szuverén és független grúz állammal szembeni tevékenységét”, a lengyel médiában tett nyilatkozataiban pedig „lényegét tekintve orosz agresszióknak” minősítette Oroszország magatartását.²⁶ A lengyel elnök a konfliktus időszakában saját honlapját (president.pl) is a grúz hatalom rendelkezésére bocsátotta, hogy megkönnyítse kapcsolattartását a külvilággal.²⁷

Miként már utaltunk rá, a varsói kormány képviselői az Európai Unió grúz–orosz konfliktust vizsgáló bizottsága jelentésének nyilvánosságra kerülése óta már jóval kritikusabban nyilatkoznak a korabeli grúz vezetésről. Sikorski külügyminiszter például egy Carl Bildttel és Benita Ferrero-Waldnerrel a washingtoni Brookings Intézetben tartott 2009. november eleji előadáson úgy fogalmazott, hogy „Szaakasvili elnököt provokálták” az oroszok, „de hagyta is magát provokálni”. Majd Abházia és Dél-Oszétia háború utáni helyzetére utalva hozzátette: „a diplomácia eszközeivel nem lehet visszaállítani azt, ami egy háború eredményeként vészett el. Abházia és Oszétia esete jó lecke arra, hogy óvatosnak kell lennie annak, aki orosz katonákra lő, még akkor is, ha 200 hadosztálya van, különösen pedig akkor, ha – mint Grúziának – négy dandárja”.²⁸

Energetikai viták

A közép-európai térség országai közül az utóbbi években leginkább Magyarország lehetett volna nyugtalan energetikai kiszolgáltatottsága miatt. Nálunk ugyanis az elsődleges energiafelhasználás közel 45%-ban földgázalapú, s gázszükségeink 80–85%-át Oroszországtól vásároljuk. Mindezek ellenére az ország mindkét orosz–ukrán gázcsörtét – annak a legkritikusabb pillanataiban is – viszonylag nyugodtan vészeltte át. Ezzel szemben az elmúlt években a 2006. januári másfél napos és a 2009-es év eleji csaknem háromhetes orosz–ukrán gázháború által lényegében érintetlen Varsó volt a leginkább „kétségbeesve” a térség és saját gáz-kiszolgáltatottsága miatt. Látnunk kell azonban, hogy Lengyelországban az elsődleges energiafelhasználás mérlegében a gáz részesedése még a 15%-ot sem éri el, miközben gázszükségeinek durván harmadát saját kitermelésből tudja fedezni. De még a fennmaradó 70% körüli importigénynek a kielégítése sem kizárólag orosz forrásból származik: Moszkva részesedése a lengyel gázimportból 60–70% között mozog. Mindezek ellenére az elmúlt években leginkább Varsó érezte úgy, hogy Oroszországnak való gáz-kiszolgáltatottsága súlyos biztonsági kockázatot jelent.

Az energetikai kérdések már az 1990-es évek elején fontos helyet foglaltak el a lengyel–orosz vitákban. Varsó elsősorban attól tartott, hogy energiatülsége Oroszországtól túlságosan erőssé válik, s ez lehetővé teszi Moszkva számára, hogy monopolhelyzetét kihasználva a gazdasági szférán túli területeken is érvényesítse befolyását. A másik oldalon az orosz

²⁵ Sikorski: Sytuacja w Osetii Płd. bardzo poważna, są dziesiątki ofiar. *Gazeta Wyborcza*, 2008. augusztus 8.

²⁶ Prezydenci Litwy, Łotwy, Estonii i Polski potępili działania Rosji. *Rzeczpospolita*, 2008. augusztus 9.

²⁷ Prezydent udostępnił swoją stronę internetową władzom Gruzji. *Gazeta Wyborcza*, 2008. augusztus 10.

²⁸ Sikorski w Waszyngtonie o Partnerstwie Wschodnim. *Gazeta Wyborcza*, 2009. november 3.

vezetés legfőbb törekvése ebben az időben az volt, hogy fenntartsa piacvezető helyzetét a térségben, és ellenőrzését az energetikai infrastruktúra, elsősorban pedig a tranzitgázvezetékek fölött.

Az első komolyabb vitára Moszkva és Varsó között az 1993. augusztus 25-én aláírt Jamal–1 gázvezetékéről szóló megállapodás kapcsán került sor. A szerződés a lengyelországi szakaszon két 680 kilométer hosszú párhuzamos vezeték megépítését írta elő együttesen 65,7 mrd m³ szállítási kapacitással. A gázvezeték megépítésére és üzemeltetésére hozták létre a felek az EuRoPol Gaz vállalatot, amelyben 48–48%-os részesedést kapott az orosz Gazprom és a lengyel PGNiG, továbbá 4%-os részesedést a lengyel Gas-Trading cég. A Gazprom és a PGNiG ugyanakkor csak 1996 szeptemberében kötötték meg azt a 25 évre szóló szerződés, amely 250 mrd m³ gáz szállítását írta elő, orosz számítások szerint 21 mrd dollár értékben. A Jamal–1 szerződés ugyanakkor csak részben realizálódott, ugyanis a tervezett két vezetékből csupán egy készült el 1999-re. Kezdetben csupán 20 mrd m³ gáz töltöttek bele évenként, s az eredetileg tervezett 32,5 mrd m³-es kapacitását csak 2005-re érte el.

A Jamal–1 szerződést lengyel részről már a kezdetektől komoly kritika övezte, elsősorban amiatt, hogy sokak szerint az EuRoPol Gaz tulajdonosi szerkezete a Gazprom számára *de facto* lehetővé tette a vállalatnak a Gas-Tradingen keresztüli ellenőrzését. Az orosz céget azonban ekkor nem zavarta a részesedés aránya. A szerződés bírálói – akik szerint e megoldás ellentétes volt a lengyel érdekekkel – még azt is elérték, hogy vádat emeljenek azok ellen a lengyel hivatalnokok ellen, akik engedélyezték, hogy EuRoPol Gaz az említett tulajdonosi szerkezettel jöjjön létre. Az ügyet azonban később ejtették, mert kiderült, hogy a lengyel törvényeknek megfelelően zajlott minden. Érdekes azonban megemlíteni, hogy az EuRoPol Gaz tulajdonosi szerkezetével és a lengyel Gas-Trading részesedésével szemben 2009-ben is kifogások merültek fel, ezúttal azonban Putyin orosz elnök részéről, aki elismerte, hogy a szerződésnél eredetileg 50–50%-os Gazprom- és PGNiG-részesedést terveztek. Mostanában azonban – amióta a lengyel Aleksander Gudzowaty lett a Gas-Trading tulajdonosa – már Varsót nem zavarja az EuRoPol Gaz tulajdonosi szerkezete, illetve a Gas-Trading ebben való 4%-os részesedése.²⁹

Ugyancsak komoly vita alakult ki a Jamal-vezeték második ágának megépítése körül. Hiába állapodott meg Moszkva és Varsó még az 1990-es években a második vezetékszálnak az évtized végére történő lefektetéséről, különböző körülményekre hivatkozva mindkét oldalon szerettek volna módosítani az eredeti egyezségeket. A lengyelek csaknem 400 km-rel hosszabb nyomvonalat javasoltak, míg a Gazprom az eredeti tervet úgy alakította volna át, hogy a második vezetékszál Lengyelország közepén délre fordult volna, és Szlovákia területén összekapcsolódott volna az Ukrajna felől érkező fő szállítórendszerrel, a Testvériség vezetékkel. A felek azonban sehogy se találtak kölcsönösen elfogadható megoldást, sőt az eredendően üzleti természetű ellentétek mindinkább átpolitizálódtak. Ebben döntő szerepet játszott az a vita, ami a Jamal–1 vezeték mellett fektetett üvegszál-optikai kábel rendeltetése körül bontakozott ki. A Gazprom a kábel telepítését a gázvezeték biztonságát szolgáló kommunikációs feladatokkal magyarázta, míg a lengyel sajtó az ország biztonsági szolgálataira hivatkozva e nagy teljesítményű rendszerben olyan „információs sztrádát” látott, illetve látott, amelynek révén lehetővé válik a lengyelországi telefonforgalom orosz titkosszolgálatok általi lehallgatása. A nyilvános vita nyomán a lengyel kormány vizsgálóbizottságot hozott létre a kábelfektetés törvényességének ellenőrzésére. Noha a vizsgálat végül semmi törvényellenest nem talált, az elmérgesedő vita 2001-re végleg megpecsételte a Jamal-vezeték második ágának sorsát, annak ellenére, hogy a működését biztosító kompresszorállomások már az első vezetékszál fektetésekor megépítették. Ez az az időszak, amikor Varsó számára ismét fontossá válik Kijev barátsága, és – többek között – épp Ukrajna érdekeire hivatkozva zárkózik el a második vezetékág lengyelországi telepítésétől. Eközben – a lengyelek nagy csalódására – nem így tesznek a német szociáldemokraták, akik néhány évvel később, 2005 szeptemberében késznek mutatkoznak Moszkvával megegyezni a Balti-tenger mélyén fektetendő úgynevezett Északi Áramlat közös megépítéséről.³⁰

²⁹ Rosja pyta: Jak 4 proc. Gas-Trading znalazło się u Gudzowatego? *Wyborcza.biz*, 2009. szeptember 2.

³⁰ Sz. Bíró Zoltán: Oroszország és Kelet-Közép-Európa. *Az elemző*, 2008. 1. szám. 23–26. o.

A Jamal–1 szerződést ért kritikák és gázfüggőség állandó napirenden tartása ellenére az elmúlt években a lengyel politikai elit nem tudott megállapodni a gázbeszerzés diverzifikációjáról. Mert bár 2001-ben a posztzolidaritási kormányzat előzetes megállapodást kötött Norvégiával évi 5 mrd m³ gáz 2012-től kezdődő importjáról, az őt követő baloldali kormányzat lemondott ennek életbe léptetéséről.

Ezek után a keresztény-konzervatív Jog és Igazság (PiS) vezette kormány ismét napirendre tűzte a norvég gáz kérdését, ám érdemben mégsem történt semmi. A 2007-ben hatalomra került jobbközép Állampolgári Platform (PO) pedig megint levette a napirendről a norvég diverzifikáció kérdését. Olyannyira, hogy Donald Tusk kormánya végül a Jamal–1hez kapcsolódó gázszerződést hosszabbítja meg 2037-ig, 20–30%-kal meg is növelve a beszerzendő gáz mennyiségét.³¹

A bilaterális lengyel–orosz energetikai viták mellett Lengyelország 2004-től igen intenzíven kapcsolódott be az Európai Unió energetikai vitáiba is. Varsót e viták során is elsősorban a saját, illetve a közép-kelet-európai országok Oroszországtól való energiafüggősége, illetve ennek a biztonságra vetített lengyel és közép-európai percepciója motiválja. Ez hol egybeesik, hol pedig nem az EU más nagyhatalmainak érdekeivel és véleményével. A lengyel vezetés mindenestre az uniós fórumokon általában alábbi legfontosabb célokat képviselte:

- a liberalizálódó európai energiapiac védelmét az orosz gázmonopóliumok befektetéseivel szemben, melyek véleménye szerint erőfölényre tehetnek szert más piaci szereplőkkel szemben (mivel egyetlen kézbe koncentrálnak a kitermelést és a szállítást), akadályozhatják a piac egészséges működését és az egyes országok energiabiztonságának megteremtését;
- az Európai Unió támogatásának megszerzését a kelet-közép-európai országok energia-diverzifikációs céljaihoz, vagyis alternatív kőolaj- és földgázbeszerzési források, illetve alternatív szállítási útvonalak kiépítéséhez (a Varsó által leginkább favorizált projekt az Odessza–Brody–Gdańsk kőolajvezeték);
- az Európai Unió orosz energiamonopóliumoktól és orosz beszerzési forrásoktól való függősége elmélyülésének megakadályozása;
- Oroszország függőségének fenntartása az olyan energiatranzitáló nem uniós országoktól, mint Ukrajna vagy Fehéroroszország. Varsó többek között erre is hivatkozva ellenzi az Balti-tenger alatt tervezett Északi Áramlat megépítését és uniós támogatását. Az ilyen megoldások ugyanis a lengyel vezetés szerint más tekintetben is kiszolgáltatottá tehetik az olyan tranzitországokat, mint Ukrajna, Fehéroroszország vagy Lengyelország.³²

Fontos azonban jelezni, hogy lengyel–orosz energetikai viták élességét az elkövetkezendő időszakban két fontos energiapiaci változás is jelentősen tompíthatja. Egyrészt az, hogy az utóbbi időben a cseppfolyós gáz kínálat nagyon jelentős mértékben bővült, ma már az egyik legjelentősebb gázkitermelő ország, Katar önmagában évi 167 milliárd köbméter gáz cseppfolyósítására képes. Másrészt igen jelentős, már-már tektonikus jellegűnek tekinthető mozgásokat és átrendeződéseket idézhet elő a gázpiacon az a 2009 első felében bekövetkezett technológiai áttörés, amely az Egyesült Államokban az úgynevezett palagáz kitermelését tette hatékonyabbá és olcsóbbá, olyannyira, hogy ez a gáz ma már feleannyiba kerül, mint az amerikai piacon értékesített cseppfolyós gáz átlagára. Ezek nyomán ugyanis arra számíthatunk, hogy az amerikai piacon eddig értékesített cseppfolyós gáz átkerülhet Európába, másrészt – amennyiben az említett technológia megjelenik itt is – Európa maga is elkezdheti a palagáz kitermelését. S ez a gázfajta kontinensünkön nagyon sok helyen fellelhető, például Németországban, Franciaországban, Svédországban, Romániában – s ami elemzésünk szempontjából a legfontosabb – Lengyelországban is.³³ Ha ezek a változások bekövetkeznek, igen komoly nehézségeket támaszthatnak az orosz energetikai expanzió elé. Jól jelzi e változást, hogy Moszkva az elmúlt hónapokban már elkezdte könnyíteni hosszú távú

³¹ W przyszłym tygodniu rządy Polski i Rosji podpiszą gazową umowę. *Wyborcza.biz*, 2010. április 21.

³² Pelczyńska-Nalęcz, Katarzyna: Dakąd sięgają granice zachodu? i. m. 28–29. o.

³³ Sz. Bíró Zoltán: Az orosz gazdaság: válságok és stratégiák (2.). 2000, 2010. március, 16., 21. o.

szerződéseit, mert már az eddigi fejlemények is arra készítették nagyon sok vásárlóját, hogy ezt követeljék a Gazpromtól.³⁴

Vita a közös történelemről

Moszkva és Varsó viszonyának máig legérzékenyebb területe az 1939–1940-es időszakhoz, vagyis Lengyelország 1939.szeptember 17-i szovjet megtámadásához és az akkor foglyul ejtett lengyel tisztek és civilek 1940-es kivégzéséhez kapcsolódik. Mint az ma már közismert, 1940 áprilisában és májusában az ÖKP(b) KB Politikai Bizottságának március 5-i keltezésű határozata alapján közel 22 ezer lengyel hadifoglyot és civilt végeztek ki. Ebből csaknem 15 ezer főt – akiket korábban a kozelszki, sztrobelszki és osztaskovi lágerekben tartottak fogolyként, és többségüket katonatisztek, míg kisebbségüket rendőrök és csendőrök alkották – Katinyban (Katyńban), Harkovban és Mednijben lőtték főbe. Ugyanezen PB-határozat alapján ugyancsak 1940 tavaszán további 7300, nyugat-ukrajnai és nyugat-fehéroroszországi börtönökben raboskodó civilt végeztek ki az NKVD, a szovjet belbiztonság emberei.

Moszkva először ötven évvel a katinyi tragédia után, 1990 áprilisában ismerte el felelőségét. A hivatalos szovjet hírügynökség, a TASSZ 1990. április 13-án kiadott nyilatkozata Berija, Merkulov és azok beosztottjainak bűnéként számolt be a lengyel tiszteket és civileket sújtó kivégzésekről, anélkül, hogy a dokumentum bármilyen módon is utalt volna a korszak belbiztonsági hatóságára, az NKVD-re. Még ugyanabban az évben Gorbacsov átadott egy listát a lengyel elnöknek a kivégzett tisztek és civilek névsorával, és még néhány további dokumentumot. 1992 őszén Borisz Jelcin bizottságot állított fel a katinyi tragédiával kapcsolatos dokumentumok összegyűjtéséről. Ekkor történt meg az úgynevezett „Oszobaja papka N1.” 1959 utáni első felnyitása. A lepecsételt dossziéból előkerült a kivégzésre javaslatot tevő Berija által készített, Sztálinnak címzett feljegyzés Sztálin, Vorosilov, Mikojan és Molotov sajátkezű egyetértő aláírásával, illetve annak rögzítésével, hogy a javaslatot Kalinyin és Kaganovics is támogatja. Az orosz államfő ezt követően elrendelte az előkerült dokumentumok másolatának átadását Lech Wałęsa lengyel elnöknek, illetve megállapodás született a két ország levéltári hatóságai közt az előkerült dokumentumok közös gondozásáról és kiadásáról. A négykötetesre tervezett dokumentumközlés első kötetét már 1995-ben kiadták Varsóban. A katinyi tragédiával összefüggő legfontosabb levéltári anyagokat 1997-ben Moszkvában is kiadták (*Katiny. Plennyiki nyeob'javlennoj vojni*). Majd 2001-ben újabb dokumentumkötet látott napvilágot a katinyi tragédia utóéletéről (*Katiny. Mart 1940 g. – szentjabr' 2000 g.*). Ez a kötet többek között tartalmazza Alekszandr Seljepin 1959. március 3-i feljegyzését, amelyben a KGB elnöke javasolja az SZKP első titkárának, Nyikita Hruscsovnak a katinyi kivégzésekkel kapcsolatos dokumentumok megsemmisítését.

Katiny emléke a közelmúltig két összefüggésben keltett komoly konfliktust Moszkva és Varsó között. Lengyel részről két dolgot szerettek volna már évek óta elérni. Egyrészt a kivégzettek teljes értékű jogi rehabilitálását, amit az orosz hatóságok az elkövetett cselekmény köztörvényesként való kezelése miatt elvülésre hivatkozva mindaddig elutasított, valamint az elkövetők teljes körének megállapítását. Az orosz hatóságok még az 1990-es évek elején megkezdték e munkát, és bár számos közvetett forrás tanúsága szerint komoly eredményt értek el, a katonai főügyészség 2004 őszén lezárta a nyomozást, és egyúttal titkosította a vizsgálati eredményeket.

Az orosz magatartás a szmolenszki katasztrófát követően

A 1990 és 2010 közötti viták kapcsán fontos tehát látnunk, hogy a lengyel–orosz viszonyra már a szmolenszki katasztrófát megelőzően is egyfajta enyhülési szakasz, a lassú közeledés állapota volt jellemző. Ennek legfőbb oka az volt – mint azt elemzésünk elején már jeleztük -, hogy napjainkra az elmúlt húsz év stratégiai vitáinak egy része végleg lezárult (például a szovjet hadsereg kivonásáról vagy az ország NATO-tagságáról), más része nyugvópontra

³⁴ Lásd erről Merre tovább, Oroszország? Interjú Sz. Bíró Zoltánnal. *Nemzet és Biztonság*, III. évfolyam 3. szám. 2010. április. 61-74. o.

került (így a lengyel EU-tagságból fakadóak, vagy az Ukrajnával és Grúziával kapcsolatosak), míg megint másokban – például a történelmi viták terén – sikerült némi előrelépést elérniük a feleknek.³⁵ Végül a viták és feszültségek egy részét (így az amerikai rakétavédelmi rendszer tervezett telepítését, vagy az energiabiztonsággal összefüggőt), a világ más térségében bekövetkező változások oldották fel, illetve látszanak perspektivikusan orvosolni.

Tény ugyanakkor – s ebben lényegében megegyeznek a lengyel és az orosz elemzések –, hogy a szmolenszki katasztrófát követő orosz magatartás az enyhülési szakaszon, és a lassú közeledés állapotán túllendíteni látszik a két ország kapcsolatát a történelmi megbékélés felé.

A lengyel szakértők szerint az orosz vezetés a katasztrófát követően gyorsan és szakszerűen fogott hozzá a mentési munkálatokhoz és a következmény-felszámoláshoz. Dmitrij Medvegyev elnök egy órával a tragédia után egy különleges kormánybizottság létrehozását rendelte el a katasztrófa okainak kivizsgálására, melynek vezetését az orosz miniszterelnökre, Vlagyimir Putyinra bízta.³⁶ A két vezető néhány órával baleset után személyesen is találkozott, s bejelentették, hogy a tragédia körülményeit a lengyelekkel lehetőleg szorosabb együttműködésben kívánják kivizsgálni. A Medvegyev és Putyin telefonon beszélt Donald Tusk lengyel miniszterelnökkel és az államfő teendőket átvevő Bronisław Komorowski parlamenti elnökkel. Medvegyev a lengyelekhez intézett televíziós beszédben fejezte ki a katasztrófa és a lengyel elnök halála miatti megrendülését, s bejelentette, hogy a katasztrófa körülményeit az orosz hatóságok a lengyelekkel közösen vizsgálják ki. Putyin – aki kétszer is járt a katasztrófa helyszínén (ő fogadta az oda érkező lengyel miniszterelnököt) – szintén hasonló tartalmú beszédet intézett a lengyelekhez, közös lengyel és orosz tragédiának nevezve a katasztrófát. Az orosz vezetés – elsőként Európában – április 12-re nemzeti gyászt rendelt el. Fontos jelezni, hogy az orosz fél a katasztrófa kivizsgálása mellett gyorsan és rugalmasan biztosította az áldozatok azonosítására érkező hozzátartozók Moszkvába utazását, és gondoskodott elhelyezésükről is. Azonnal beleegyezett abba is, hogy Lech Kaczyński elnök azonosítása – az előírásoktól és a jogszabályoktól eltérően – már Szmolenszkben megtörténjen.

Összességében elmondható – s ebben is egyetértenek a lengyel elemzők és megfigyelők –, hogy az orosz vezetés mindent megtett, ami egy ilyen helyzetben megtehető. A személyes megrendülésen túl politikai értelemben is demonstrálták a szolidaritást és az együttérzést, s igen gyorsan megértették a tragédia politikai és nemzetközi jelentőségét is. Ha tesszük, pontosan felmérték milyen hatással lehet magatartásuk Oroszország nemzetközi megítélésre és presztízsére, különösképpen pedig az orosz–lengyel kapcsolatokra.

A katasztrófát követő napokban a nagypolitika szintje mellett a tragédia láthatóan és érzékelhetően hatást gyakorolt a két társadalom viszonyára is. Az orosz médiát a szmolenszki tragédiát követő három napon át az elnöki repülőgép katasztrófájának hírei uralták, a moszkvai lengyel nagykövetség elé a rendszerváltás óta először vittek virágot az orosz főváros lakói, a lengyel lapokban – s nem csupán a cikkekben és blogbejegyzésekben, hanem még vezető lapok olvasói fórumain is – szinte kizárólag az elismerés szavai jelentek meg a katasztrófát követő orosz magatartással kapcsolatban. Vezető lengyel publicisták és értelmiségiek az elmúlt húsz esztendőben még soha annyian nem írtak és nyilatkoztak a lengyel–orosz történelmi megbékélés lehetőségéről, mint a katasztrófát követően.

A szmolenszki katasztrófa a lengyel–orosz viták közül – érthető módon – leginkább a kатыńi tragédiát érintette. Azt a kérdés- és problémakört, amely a stratégiai jellegű viták közül a legérzékenyebb, s amelyet az elmúlt húsz esztendő során a legkevésbé sikerült orvosolni. Szmolenszk semmilyen értelemben nem „második Kатыń”, de nagyon valószínű, hogy olyan eseményként vonul majd be a történelembe, amely ismét a világ érdeklődésének homlokte-

³⁵ Fontos jelezni, hogy utolsó, a kатыńi mészárlás 70. évfordulója alkalmából elmondani tervezett, de el nem mondott beszédének utólag publikált szövege szerint, ha óvatosabb és visszafogottabb formában is, de már Lech Kaczyński is nyitottnak mutatkozott a megbékélésre. Lásd (angol és német nyelven is) *Najtragiczniejsza stacja polskiej Golgoty*.
http://www.rp.pl/arttykul/2,460070_Najtragiczniejsza_stacja_polskiej_Golgoty.html.

³⁶ A bizottságot az orosz Rendkívüli Ügyek Minisztériumának, a közlekedési minisztériumnak, a belügyminisztériumnak, a Legfőbb Ügyészségnek, az Orosz Föderáció Légierőjének és a repülésbiztonságért felelős szerveinek vezetői és munkatársai alkották. A bizottság munkáját közvetlenül Szergej Ivanov miniszter-előnk helyettes felügyelte. A szmolenszki tragédia helyszínére a katasztrófát követő első napokban a Szergej Sojgu vezette Rendkívüli Ügyek Minisztériuma 800 munkatársát vezényelte.

rébe helyezte a hetven évvel korábban történetet.³⁷ S bár ez önmagában is komoly gyógyír lehet a kérdés elhallgatása miatt máig érzékeny lengyel társadalom számára, a lengyel–orosz kapcsolatok szempontjából a döntő kérdés mégis az, hogy Szmolenszk elősegíti-e Katyń/Katiny történetének lengyel és orosz megismerését. Vagy ha pontosabban kívánunk fogalmazni: lengyel részről a mélyebb megismerést, orosz részről pedig a megismerést és a szembenézést.

Nos, ma e tekintetben is bizakodóbbak lehetünk. Az utóbbi hetek ugyanis azt mutatják, hogy a szmolenszki tragédia nyomán mintha változna Moszkva álláspontja:

- 2010. április 11-én – a szmolenszki katasztrófát követően napon – a sokak által nézett orosz állami tévécsatorna, a *Rosszija*, a legnézettebb időszávban mutatta be Andrzej Wajda Katyń című filmjét, amelyet először egy héttel korábban a jóval kisebb nézettségű *Kultúra* tévécsatorna vetített le először.³⁸
- 2010. április 14-én Dmitrij Medvegyev az angol nyelvű *Russia Today* televízióknak adott interjújában először jelenti ki: „Nyilvánvaló, hogy a lengyel tiszteket az akkori Szovjetunió vezetése, köztük Joszif Sztálin parancsára lőtték agyon.”³⁹
- 2010. április 21-én az orosz legfelsőbb bíróság határozata arra kötelezte a moszkvai városi bíróságot, hogy újítsa föl a moszkvai Memorial-csoport által kezdeményezett, a katinyi kivégzésekkel kapcsolatos eljárását, amelyet azért indított, mert az orosz Katonai Ügyészség titkosította katinyi nyomozás megszüntetésének dokumentumait.⁴⁰
- 2010. április 28-án Medvegyev elnök bejelenti, hogy hamarosan eddig ismeretlen Katiny-ra vonatkozó dokumentumokat adnak át Lengyelországnak.⁴¹

Arra a kérdésre nem tudunk válaszolni, hogy a belátható jövőben tanúi lehetünk-e a lengyel–orosz történelmi megbékélésnek. Csupán annyit állíthatunk bizonyosan, hogy a lengyel–orosz viszony az elmúlt húsz évben soha nem volt olyan kedvező egy ilyen folyamat kezdetéhez, mint napjainkban. Tisztában kell lennünk azonban azzal is, hogy e folyamathoz mindkét oldalon határozott, egyértelmű és tartós politikai akaratra van szükség, továbbá azoknak a politikai erőknek a marginalizálására (s ilyenek mindkét oldalon vannak⁴²), akik elzárkóznak e lehetőségtől. A közeledés folytatódására vagy elakadására jelentős befolyása lehet az előrehozott lengyel elnökválasztási kampánynak, annak pedig minden bizonnyal lesz, hogy június 20. vagy július 4. után ki foglalja el a lengyel köztársasági elnöki széket.

³⁷ Elég talán arra utalnunk, hogy a kínai társadalom például csak szmolenszki katasztrófa hírei kapcsán ismerhette meg tömegesen, mi is történt a katyni erdőben 1940. április-májusában.

³⁸ A közvélemény-kutató Levada-központ egy 2010. márciusi felmérése szerint a megkérdezett oroszok 53%-a nem tudta megmondani, hogy ki követte el a katyni gyilkosságokat, 28% szerint a III. Birodalom, 19% szerint a sztálinista hatalom. Rosyjska debata na temat zbrodni katynskiej: uznajemy, zamikamy? *OSW Tydzień na Wschodzie*, 13 (131) 2010. március 31. 4. o.

³⁹ Miedwiediew oskarża Stalina o mord w Katyniu. *Gazeta Wyborcza*, 2010. április 14.

⁴⁰ Rosyjskie gesty w sprawie Katynia. *OSW Tydzień na Wschodzie*, 16 (134) 2010. április 28. 8. o.

⁴¹ Prezydent Miedwiediew zapowiada, że Polska dostanie nieznanne jeszcze dokumenty o Katyniu. *Gazeta Wyborcza*, 2010. április 28.

⁴² A szmolenszki katasztrófával kapcsolatos első disszonáns lengyel hangok Ewa Stankiewicz és Jan Pospieszalski *Solidarni 2010* című másfélórás dokumentumfilmjében hangzottak el. A filmet 2010. április 26-án a PiS által uralt lengyel köztelevízió első csatornája (TVP1) fő műsoridőben (20.29-kor) vetítette le. A film elsősorban azért váltott ki megrökönyödést és felháborodást a lengyelekben és az eseményről beszámoló orosz *Vremja Novosztji* orosz lapban is, mert szereplőinek a lengyel kormányt, az oroszokat és a megbékélés mellett felszólaló *Gazeta Wyborcza* c. lapot igen élesen támadó kijelentéseit, valamint azokat a véleményeket, melyek szerint a katasztrófa „merénylet volt”, amelyben „meggyilkolták az elnököt és az ország elitjét”, a film készítői kommentár nélkül hagyták. „Solidarni 2010”. *Przeciw Rosjanom, Platformie i "GW"*. *TokFM*, 2010. április 27. ; „Skandaliczny, oburzający”. *W Rosji o filmie Pospieszalskiego*. *TokFM*, 2010. április 28.